

УКРАЇНЬСЬКА ЕТНОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ СЬОГОДНІ: ЧИ МОЖЛИВИЙ ПЕРЕХІД ВІД ХАОСУ ДО ПОЛІЛОГУ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ?

Соціологи констатують, що кожна виборча кампанія в Україні негативно позначається на міжетнічних стосунках. Дійсно, те, що наше суспільство далеке від консолідації, а його ландшафт покращений численними лініями розколів, є цілком очевидним фактом. Однак вони пролягли по лінії політичних, релігійних, ментальних, протистоянь. Відсутність конфліктів на міжетнічному ґрунті (в хрестоматійних, так би мовити, варіантах: балканському, кавказькому, придністровському) таки можемо віднести до незаперечних здобутків нашого суспільства.

Попереду вибори до Верховної Ради України. На думку експертів, багатьма суб'єктами виборчої кампанії-2006 буде розіграно "національну карту", тобто політичні сили знову вдаватимуться до тактики нагнітання протиріч між різними соціальними ідентичностями задля мобілізації електорату. Тож як саме маніпуляції політтехнологів заторкатимуть чинник етнічного і якими мають бути пріоритети етнополітики в такій ситуації, що можуть фахівці у цій галузі запропонувати суспільству?

Спершу спробуємо домовитися про те, що ми маємо на увазі, коли вживаємо дифініцію "етнополітика"? Мала енциклопедія етнодержавознавства дає таке визначення: "Етнополітика є сферою суспільного життя, яка охоплює всі аспекти взаємодії держави (державної нації) з етнічними спільнотами, що мешкають на її території, а також взаємовідносини етнічних спільнот (національних меншин) між собою.

Зіткнення інтересів цих основних суб'єктів етнополітики концентруються навколо питання розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, а також збереження етнічної ідентичності груп. Зміст етнополітики полягає в так званій політизації етнічності, тобто в активізації діяльності етнічних груп та їх переході від суто культурних до політичних вимог¹.

Формулювання в цілому вдале і коректне, але воно на сьогодні потребує певної кореляції, аби залишатися інструментальним.

Спробую запропонувати свою відповідь на це питання, виділивши в ньому кілька аспектів ключових тем.

Суб'єктивація і модернізація етнічності

До суб'єктів етнополітики, вважаю, нині слід відносити не лише і не так спільноти, як окремих індивідів, наділених яскраво вираженою етнічністю, або для яких етнічне походження, етнічні маркери, етнічне питання відіграє (з різних причин) важливу роль. У зв'язці "людина-суспільство" етнічні структури зорієнтовані у напрямі не від суспільства до людини, а навпаки, вважає відомий російський етнолог С. Рібаков².

Більш того, на сьогодні в Україні немає етносоціальних утворень (етносоціорів), які б вели архаїчний або "племінний" спосіб життя. Становлення модерної (політичної) української нації відбувається за умов, коли автентична етнічна культура в усьому розмаїтті її локальних варіантів практично є витісненою із повсякденної практики іншими формами людської активності та взаємин. Елементи традиційної картини світу і системи цінностей інтеріоризуються, проявляючись саме через суб'єктивність мистецьких творчих процесів, через внутрішній простір особистості, стають прихованою пружиною розгортання тих чи інших соціальних феноменів. Будь-який представник етнічної спільноти (національної меншини) цілком успішно може давати собі раду поза інституціями спільноти і як громадянин наділений усіма юридичними та фактичними можливостями і навіть стимулами брати участь у загальнонаціональних (суспільних, економічних, культурних) процесах України.

Сучасний світ позначений одночасно глобалізацією історичного процесу та індивідуалізацією і екстенціалізацією історії. Що, відповідно, знаходить вияв у підвищеній чутливості і загостреній реакції кожної людської особистості до перебігу історичних подій – зростає інтенсивність енерго-інформаційного потоку історії, що його пропускає, а то й фокусує в собі окрема людина, поруч з тим зростає міра відповідальності індивіда в історії.

Проблема індивідуального вибору, в тому числі власної тожсамості й групової ідентичності та ціннісних орієнтирів, що зу-

мовляють цей вибір, стає ключовою на сучасному етапі світового розвитку.

Усі культури нині зазнають впливу і самі впливають на інші культури. Жодна культура не є статичною й ізольованою. Всі культури перебувають у стані постійного розвитку, через розкриття зовнішніх і внутрішніх сил. Глобалізація у сфері культури, як і у сфері економіки, може призвести до кращого розуміння особливих цінностей і потенціалу культури, рівно як і до культурного експансіонізму і поступового зникання індивідуальних культур – зазначає речник ЮНЕСКО Норіко Акава³.

Що ж до питання про збереження етнічної самобутності, то воно перебуває не так в площині стосунків держави і меншин, тобто забезпечення прав меншин, як у вимірі екології соціуму і забезпеченні права на доступ до культурних ресурсів усіх представників політичної нації.

Якщо для етносу в його традиційному розумінні базовими категоріями життєдіяльності є земля (“годующий ландшафт”) і територія, як основний ресурс навколо якого відбувається суперництво головних суб’єктів, – то для політичної нації такою категорією стає простір: правовий, інформаційний, культурний, інтелектуальний. Це, ясна річ не знімає проблем територіальних і регіональних, але вимагає нового погляду на них. Антропосфера за своєю структурою – це складне мозаїчне самоорганізоване утворення. Оптимальні умови його життєдіяльності сконцентровані у постулаті “єдність у різноманітті” та у дотриманні балансу між органічною і механічною складовою суспільних процесів. Кожна етнічна спільнота та нація має непересічну цінність. І втрата у цій мозаїчній цілості бодай одного елемента викликає критичне накопичення ентропії, що затримує еволюцію і негативно дається взнаки на процесах розвитку всього людського суспільства як цілості. Уніфікація і техногенна глобалізація – це глухий кут світової історії.

Феномен запізнілого націєтворення

Становлення сучасної політичної нації в Україні відбулося значно пізніше, ніж в інших країнах Центрально-Східної Європи. Цей процес набув незворотних рис лише протягом останніх двох- трьох років, проте завершеним його і нині назвати не можна (показовим

є хоча б той факт, що і досі близько 8% респондентів соціологічних опитувань вважають себе громадянами Радянського Союзу, а близько 30% респондентів стійко надають перевагу локальній і регіональній ідентичності перед національною). Впродовж майже півтора десятиліття, яке минуло після проголошення України незалежною державою, більша частина населення прожила в стані невизначеності й розмитості ідентичності.

У суспільстві нині спостерігається недовіра до явища мультикультуралізму, активізація радикальних політичних течій (як правого, так і лівого спрямування). Посилюються прояви ксенофобії, зокрема антисемітизму, який протягом останнього часу, на жаль, набуває все більше системного характеру. Нетолерантні висловлювання по відношенню до представників національних меншин й інших етноконфесійних спільнот тепер незрідка можна почути з вуст парламентарів і лідерів політичних партій, керівників регіональних органів виконавчої влади.

Між тим саме “мультикультурність (як певну політику) і сприяння культурному різноманіттю було одностайно ухвалено на міждержавній конференції ЮНЕСКО з Культурної Політики Гуманітарного Департаменту, яка відбулася у Стокгольмі в березні 1998 року. Більшість її учасників також пов'язали цю дискусію з поширенням демократичної практики у всьому світі. Надзвичайно важливим є встановити баланс між визнанням багатокультурності і структурою національних держав, а також, передусім, зі світовою спільнотою”⁴.

Якою ж має бути відповідь наукової спільноти, громадських і державних діячів, причетних до формування етнополітики?

1. Безумовно, науковцям варто активніше пропонувати суспільству альтернативні точки зору на ті чи інші ситуації, впровадження критичного етнополітичного мислення, напрацювання рекомендацій для парламенту й уряду щодо нормативних і організаційних заходів, спрямованих на запобігання проявам ксенофобії та створення атмосфери толерантності. Але для цього потрібен консенсус відмінних точок зору і різних варіантів відповідей. Власне, це відкриє шлях до **консолідації суспільства**.

2. Під консолідацією тут розуміємо, передусім, високий рівень розвитку суспільства, який характеризується розгалуженою систе-

мою зворотних зв'язків між усіма групами, верствами, спільнотами, інституціями й індивідами, які становлять дане суспільство. Це дає змогу швидко реагувати на виклики часу мобілізувати внутрішні ресурси, досягати консенсусу в проблемних ситуаціях і координувати зусилля для реалізації ухвалених рішень.

3. Найоптимальнішим шляхом до консолідації нині може бути втілення моделі багаторівневої ідентичності. Персональна, етнічна, локальна, регіональна, національна, слов'янська, європейська, космополітична ідентичності цілком можуть існувати в режимі полілогу, але для цього необхідно створити відповідні політичні, юридичні, соціальні, світоглядні умови.

4. Базовими умовами консолідації є збереження культурного і етнічного багатоманіття, етика солідарності, пошук спільних цінностей у режимі постійного діалогу. Діалог дає змогу виявляти конфлікт у потенціалі й завчасно готувати контраргументи, перетворюючи, зрештою, і одне, і друге у певну цілісність викликів – відповідей. Існує велика потреба в поширенні культури дискусії і створенні мережі дискусійних майданчиків.

5. Відкрите, здорове суспільство потребує прозорого обговорення складних проблем без їх штучного спрощення, адже поступальний рух соціуму – це солідарність наших інтелектуальних і духовних зусиль. Тому нам варто накопичувати досвід узгодження контраверсійних, часом навіть полярних, концепцій і стратегій. Адже життєздатність культурного простору залежатиме від того, наскільки повно у ньому будуть представлені ключові ідеї, інтенції та процеси новочасся.

6. Але до якої міри ми можемо розраховувати на досягнення консенсусу? Досвід обсервації різних інтелектуальних дискусій щодо “українського шляху”, які відбулися впродовж 2005 року, підказує, що ймовірність солідарності інтелектуалів наразі є дуже малою.

7. Від моменту набуття Україною державної незалежності заклики до консолідації суспільства стали неодмінною ознакою публічного мовлення українських політиків. Проте їхня роль переважно зводилася до декорації тексту приємним для слуху співзвуччям. Для практичного вжитку політиком мав іншу лексику й принципи стибу “поділяй і владарюй”. До чого це може призвести, засвідчив

перебіг виборчих президентських перегонів 2004 року. Про те, що подібна практика буде застосована на парламентських виборах 2006 року, свідчать зразки агітаційної продукції партій, які є найімовірнішими кандидатами на отримання депутатських мандатів. Кожна з партій заявляє про бажання консолідувати суспільство. Насправді ж їх месидж адресований лише обмеженим референтним групам.

8. Конфлікт інтересів – вважає Ярослав Грицак, – є нормальним станом суспільства за умови, що існують механізми його розв'язання⁵. Особливість української ситуації полягає в тому, що подібний механізму існує лише теоретично, “в кресленні”. І, подібно, існує певне упередження (або й пересторога) щодо запуску його “у виробництво”. От і виходить, що коли конфлікт по-справжньому виіриває, ніхто не переймається пошуком “механізмів розв'язання” – його або тупо гасять і заганяють вглиб, або оголошують “джихад” представникам протилежної позиції. В першому випадку нема як викристалізуватися контраргументам противника, і ця нереалізованість згодом перетворюється на вогнище конфлікту. Як тут не згадати Жака Деріду з його твердженням, що “мистецтво не-відповіді або відстроченої відповіді є риторикою війни, полемічною хитрістю: ввічливе мовчання може бути найзухвалішою збресою і найв'ідливішою іронією”. Тож лише опанувавши мистецтво відповідей (як і запитань, до речі) через практику діалогу можна сподіватися на перехід від хаосу ідентичностей до полілогу ідентичностей.

¹ Етнополітика // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: “Генеза” – “Довіра”, 1996. – С.488.

² Рыбаков С.Е. К вопросу о понятии “этнос”: философско-антропологический аспект // Этнографическое обозрение. – 1998. – № 6. – С.10.

³ Multicultural Europe: Illusion or Reality /Series “Bibliotheca Traditionis Europaeae” – editor Mihaly Hoppal – Budapest, 1999. – P.5

⁴ Multicultural Europe: Illusion or Reality /Series “Bibliotheca Traditionis Europaeae” – editor Mihaly Hoppal/ – Budapest, 1999. – P.5

⁵ Критика – Ч. 12. – 2004.. – С.12.